

มานุษยวิทยาใหม่

พัฒนาการ
แนวคิดและข้อถกเถียง

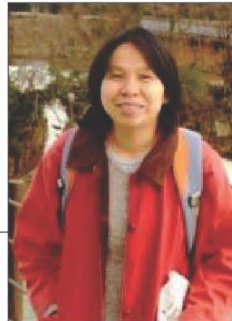
ANTHROPOLOGICAL
CONCEPTS, DEVELOPMENT,
AND DEBATES

อรัญญา คีรีพล

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประวัติและผลงาน

รศ.ดร.อรัญญา ศิริพล

อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จบการศึกษาระดับปริญญาเอก คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ค.ศ. 2008) ความสนใจทางวิชาการ ได้แก่ อิทธิพลจีนกับการเคลื่อนย้ายในกลุ่มน้ำโขง สังคมวัฒนธรรมข้ามแดนและข้ามชาติ สังคมวัฒนธรรมชาติพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ผลงานตีพิมพ์

อรัญญา ศิริพล. 2563. “ความเป็นคน-ใน-เมืองชายแดน” กับการสร้างทรัพยากรร่วมในบริบท

ภูมิภาคอนุวัตน์ลุ่มน้ำโขง. เชียงราย: สำนักวิชานวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง.

อรัญญา ศิริพล. 2562. ปฏิบัติการศาสนาทุนจิตวิญญาณและการเมืองวัฒนธรรมจีนในชายแดน

ไทยภาคเหนือ. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Siriphon, A. and Li, J. 2021. Chinese Dream, Emerging Statecraft, and Chinese Influence in the Mekong Region. *International Journal of Asian Studies*, 18,2, 289-304.

Siriphon, A. and Zhu, J. 2020. Chinese Tourists, Policy Reforms, and Mobility Regime.

In Lee, T. (ed.). *Chinese People's Diplomacy and Development Relations with East Asia Trends in Xi Jinping Era*, 30-48, London: Routledge.

Siriphon, A. 2018. Developing Entrepreneurship and the Rise of China: Chinese Migrant Entrepreneurs in Tourism-related Businesses in Chiang Mai. In Santasombat, Y (ed.). *The Sociology of Chinese Capitalism in Southeast Asia*, 271-290.

Singapore: Palgrave Macmillan.

หนังสือมานุษยวิทยาวิเทศ

: พัฒนาการ แนวคิดและข้อถกเถียง

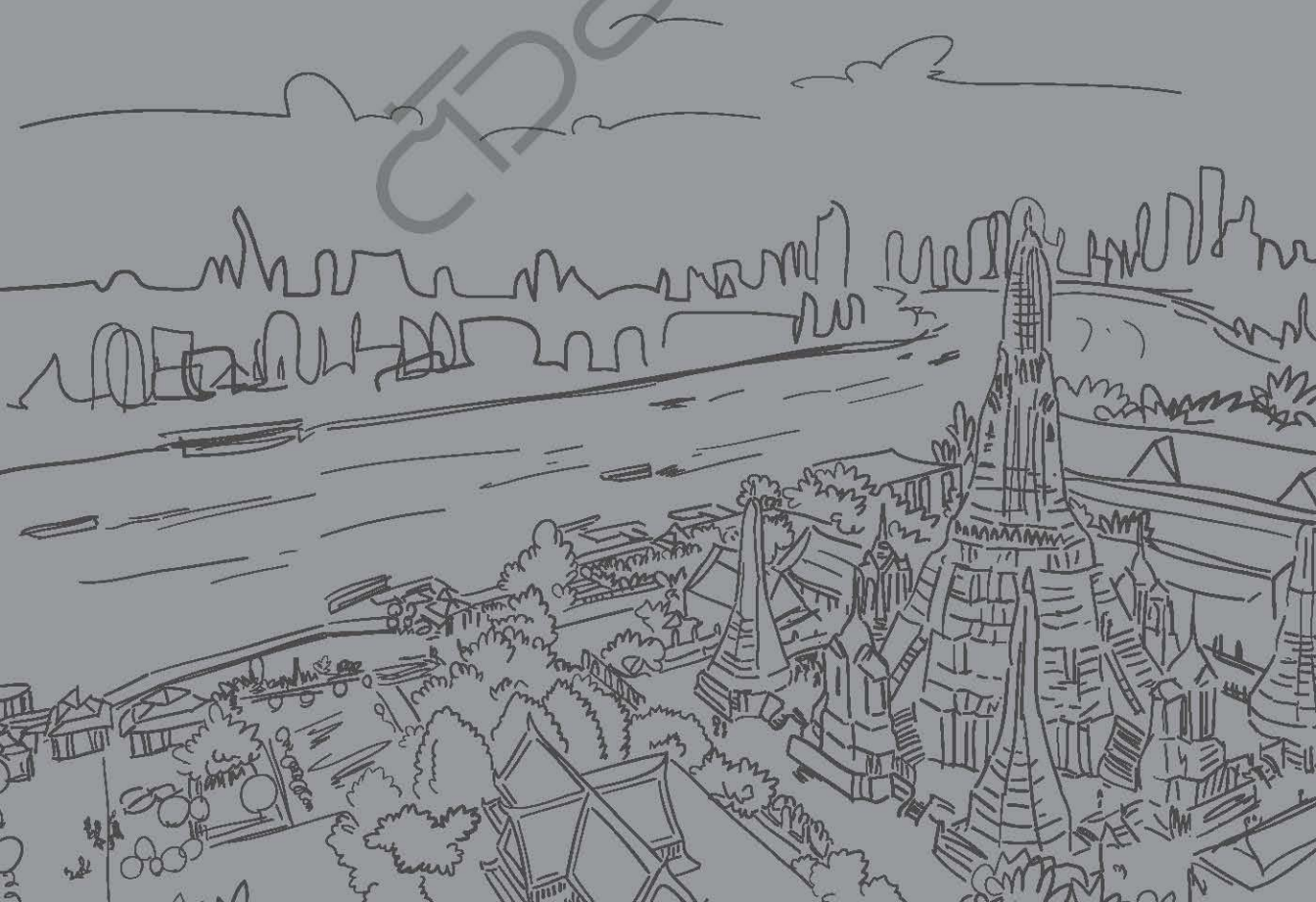
Ecological Anthropology

: Concepts, Development, and Debates

อริญญา ศิริผล

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

หนังสือมานุษยวิทยาวิเวค : พัฒนาการ แนวคิดและข้อถกเถียง

Ecological Anthropology : Concepts, Development, and Debates

บรรณาธิการบริหาร: กรกฎ งานวงศ์พาณิชย์
ISBN (e-Book) : 978-616-398-600-9
ผู้แต่ง: อรัญญา ศิริผล
เจ้าของและผู้จัดพิมพ์: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
สำนักงานบริหารงานวิจัย สำนักงานมหาวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 50200
โทรศัพท์: 0 5394 3603-4
โทรสาร: 0 5394 3600
<http://cmupress.cmu.ac.th>
E-mail: cmupress.th@gmail.com

พิมพ์ครั้งแรก: กรกฎาคม 2564

ออกแบบและจัดรูปเล่ม: สมลิบ คราพท์

หนังสือเล่มนี้ผ่านการประเมินเพื่อตรวจสอบและรับรองการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการประเภท หนังสือ ตำรา ซึ่งจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เรียบร้อยแล้ว

©สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ห้ามลอกเลียนแบบ ทำซ้ำ ดัดแปลง ส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้ รวมทั้งการจัดเก็บถ่ายทอดไม่ว่ารูปแบบหรือวิธีการใด ๆ ด้วยกระบวนการทางอิเล็กทรอนิกส์ การถ่ายภาพ การบันทึกหรือวิธีการอื่นใดโดยไม่ได้รับอนุญาต

คำนิยม

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตหนึ่งที่ต้องอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต ดังนั้น มนุษย์จึงมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมาแต่แรกเริ่ม หนังสือ “มานุษยวิทยาวิเศษ: พัฒนาการ แนวคิดและข้อถกเถียง” ที่เขียนโดย รศ.ดร.อริยญา ศิริผล เป็นการวิเคราะห์ สังเคราะห์ นำเสนอ แนวคิด ข้อถกเถียงล้ำค้ำย และการต่อยอดพัฒนาองค์ความรู้ทางสังคมศาสตร์ในประเด็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้นำเสนอเพื่อขยายความหมายของศาสตร์ มานุษยวิทยาให้มีความกว้างมากขึ้น โดยเนื้อหาจะประกอบไปด้วย 5 บทที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ในทุกบทจะมีการเกริ่นนำให้ผู้อ่านทราบถึงสาระสำคัญที่จะได้รับจากการอ่าน ในตอนท้ายแต่ละบทจะมีการสรุปประเด็นสำคัญ คำถาม และข้อถกเถียงชวนคิด ให้ผู้อ่านได้พิจารณาวิเคราะห์ นับว่าเป็นหนังสือที่น่าอ่านอีกเล่มเลยทีเดียว นอกจากนี้หนังสือเล่มนี้ยังเขียนขึ้นมาจากประสบการณ์การทำงาน การสอน และการทำวิจัย ของผู้แต่งอย่างแท้จริง ผู้แต่งได้นำเสนอเป็นรูปแบบหนังสือที่อ่านได้ง่าย มีรูปประกอบให้เข้าใจได้ มีการใช้ภาษาที่ถูกต้อง นอกจากนี้หนังสือเล่มนี้ยังได้ผ่านการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาวิชาแล้ว อันเป็นการยืนยันถึงความถูกต้องทางวิชาการของหนังสือ นับว่าเป็นหนังสือวิชาการที่มีคุณค่าอีกเล่มหนึ่งที่น่าสนใจพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่รู้สึกยินดีที่ได้มีโอกาสเป็นผู้ดำเนินการพิมพ์และจัดจำหน่าย

กรกฎ งานวงศ์พาณิชย์

บรรณาธิการบริหารสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เกริ่นนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องปกติสามัญท่ามกลางวิถีชีวิต มนุษย์ดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นหนึ่งในชุดความรู้ทางสังคมศาสตร์มายาวนาน ภายในศาสตร์ทางมานุษยวิทยามีชุดความรู้ที่เรียกว่า “มานุษยวิทยานิเวศ” (Ecological Anthropology) หนึ่งในสาขาย่อยด้านมานุษยวิทยา ศึกษาทำความเข้าใจวิถีชีวิตมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในภูมิทัศน์ธรรมชาติ (Natural Landscape) จนก่อร่างสร้างภูมิทัศน์ทางสังคมวัฒนธรรม (Social and Cultural Landscape) ที่มีลักษณะเฉพาะโดดเด่นมายาวนาน

หนังสือเล่มนี้รวบรวมชุดความรู้มานุษยวิทยานิเวศที่เป็นส่วนหนึ่งในการเรียนการสอนทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จุดประสงค์หลักเพื่อนำเสนอพัฒนาการเชิงแนวคิด ข้อถกเถียงสำคัญ และการต่อยอดความรู้ทางสังคมศาสตร์ต่อประเด็นปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ผู้เขียนตั้งชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า “มานุษยวิทยานิเวศ: พัฒนาการ แนวคิดและข้อถกเถียง” ทั้งนี้ เพื่อสะท้อน 2 นัยความหมาย *ประการแรก* หมายถึง ชื่อเฉพาะของกลุ่มนักมานุษยวิทยากรุ่นแรกที่เริ่มต้นศึกษาความแตกต่างหลากหลายของสังคมวัฒนธรรมมนุษย์กับการปรับตัวและจัดการภายใต้เงื่อนไขการดำรงชีวิตร่วมกับธรรมชาติ และต่อมานักมานุษยวิทยาสายนี้ได้พัฒนาแนวคิดเรียกว่า มานุษยวิทยานิเวศ *ประการที่สอง* ผู้เขียนต้องการขยายความหมายมานุษยวิทยานิเวศให้กว้างขึ้น ซึ่งหมายรวมถึงนักมานุษยวิทยาและนักวิชาการสังคมศาสตร์ในยุคหลังที่ไม่ได้ยึดติดกับศาสตร์และวิธีการศึกษาทางใดทางหนึ่ง แต่กลับผสมผสานกรอบคิด วิธีศึกษาแบบสหศาสตร์ และ/หรือข้ามศาสตร์มากขึ้นเพื่อทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ของสังคมวัฒนธรรมมนุษย์กับธรรมชาติในบริบทสถานการณ์ใหม่ที่มีความซับซ้อนมากขึ้น และเพื่อใช้ความรู้ทางวิชาการค้นหาทางออกร่วมกัน

จากเป้าหมายและนัยสำคัญทั้งสองประการข้างต้น ทำให้ผู้เขียนหยิบเอาหลากหลายแนวคิดที่ถูกพัฒนาทางทฤษฎีทั้งโดยนักมานุษยวิทยาและนักวิชาการสังคมศาสตร์มาร้อยเรียงตามลำดับในแต่ละบท โดย บทนำ เปิดให้เห็นถึงบริบทสถานการณ์ จุดเริ่มต้นของชุดความรู้และข้อถกเถียงของนักมานุษยวิทยาช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการเคลื่อนไหวตัวของชุดความรู้และข้อโต้แย้งทางทฤษฎี ถกเถียงกับแนวคิดและวิธีวิทยาทางวิทยาศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ที่วางวิธีวิทยา การแสวงหาความรู้ที่ได้ข้อสรุปไปในทิศทางเดียวกัน

บทที่ 1 ผู้เขียนนำเสนอแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่นักมานุษยวิทยาพัฒนาขึ้นมาโต้แย้งกับกลุ่มวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม กลุ่มที่เชื่อว่าทุกสังคมวัฒนธรรมมนุษย์มีวิวัฒนาการแบบทิศทางเดียวจากแบบแผนเรียบง่ายไปสู่ความซับซ้อน กลุ่มนิเวศวิทยาวัฒนธรรมนี้ในช่วงหลังถูกเรียกว่า มานุษยวิทยานิเวศ (Ecological anthropology) หรือมานุษยวิทยาสิ่งแวดล้อม (Environmental anthropology) แต่มีพื้นฐานความสนใจร่วมที่ว่ามนุษย์ปรับตัวและจัดการกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละวัฒนธรรมแตกต่างกัน ในช่วงหลัง นักวิชาการสายนี้ปรับปรุงแนวคิดให้สอดคล้องกับบริบทสถานการณ์ใหม่ โดยช่วงที่สองถูกเรียกว่า สายหน้าที่นิยมใหม่ (Neofunctionalism) หรือวิวัฒนาการใหม่ (Neo-evolutionism) และช่วงที่สาม เรียกว่า มานุษยวิทยานิเวศเชิงกระบวนการ (Processual ecological anthropology) ที่ให้ความสนใจต่อกระบวนการตัดสินใจของมนุษย์ในฐานะผู้กระทำการมากขึ้น

บทที่ 2 นำเสนอแนวคิดนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ เป็นมุมมองทางมานุษยวิทยาที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมและมีกรอบคิดวิเคราะห์ที่ไปในทางเดียวกัน แต่กลุ่มนี้มีจุดยืนสำคัญเรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้านของคนท้องถิ่นกลุ่มชาติพันธุ์ งานศึกษาของนักวิชาการสายนี้ช่วยยืนยันความสำคัญขององค์ความรู้ท้องถิ่นในกลุ่มชนพื้นเมือง กลุ่มชาติพันธุ์ที่เคยถูกมองว่าเป็นเรื่องล้าหลังไร้ความทันสมัย ไม่มีนัยสำคัญต่อความก้าวหน้าในสังคมสมัยใหม่

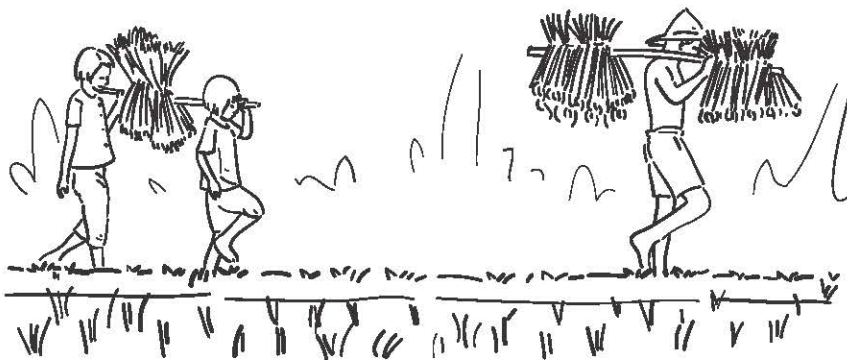
บทที่ 3 นำเสนอแนวคิดโต้แย้งระหว่างกลุ่มเทคโนโลยีนิยมกับกลุ่มนิเวศนิยม ที่มาของหลักการความรู้ พลวัตและการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนคุณูปการและข้อจำกัด เพื่อชี้ให้เห็นมุมมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแบบชั่วคราวข้าม จนนำไปสู่การนำเสนอทางออกของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

บทที่ 4 แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง แนวการศึกษาแบบสหวิทยาการที่มองปัญหาการทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อมปัจจุบันว่าไม่ได้เกิดจากปัญหาการพังทลายระบบนิเวศในทางกายภาพ แต่เป็นผลมาจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่ไม่เป็นธรรมจนก่อให้เกิดปัญหาแย่งชิงทรัพยากรและนำไปสู่การทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม แนวคิดนี้ให้ทางเลือกใหม่ในการอธิบายความสัมพันธ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะ หน้าที่ดินพังทลาย ความขัดแย้งเรื่องทรัพยากร ความล้มเหลวในการอนุรักษ์ของรัฐ การเข้ามาของทุนนิยมและความคิดแบบเสรีนิยมใหม่ แนวการศึกษานี้ช่วยให้ไปพ้นจากคำอธิบายปัญหาแบบเดิมของเทคโนโลยีนิยม กลุ่มนิเวศวิทยาหรือแนวคิดมานุษยวิทยานิเวศที่ผ่านมา

บทที่ 5 แนวคิดหลังโครงสร้างนิยมกับการสร้างตัวตนรู้คิดทางสิ่งแวดล้อมที่เติบโตเฟื่องฟู หลังคริสต์ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา นักวิชาการหลากหลายสาขาทางสังคมศาสตร์นำทฤษฎีหลังโครงสร้างนิยมมาปรับใช้อธิบายประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและชุดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ ดังนั้น แนวคิดการปกครองชีวญาณสีเขียว ความเป็นสิ่งแวดล้อม และตัวตนรู้คิดทางสิ่งแวดล้อม ช่วยให้วงวิชาการพบความเข้าใจใหม่ในการอธิบายมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เทคนิคแห่งอำนาจที่เกิดขึ้นร่ายรอบประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมกับการบริหารจัดการพฤติกรรมผู้คน

ผู้เขียนหวังว่า หนังสือเล่มนี้จะให้แนวทางที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อ่าน ช่วยเปิดประเด็น ขบคิด แลกเปลี่ยนถกเถียงและนำไปปรับประยุกต์ใช้อธิบายและหาทางออกต่อประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งในประเทศ ข้ามแดนและ/หรือข้ามชาติได้ต่อไป

อรัญญา ศิริผล
กรกฎาคม 2564

คำนิยม	I
เกริ่นนำ	II
สารบัญ	III
สารบัญภาพ	IV
สารบัญตาราง	V
บทนำ	
ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม	1
บทที่ 1	
นิเวศวิทยาวัฒนธรรม: พัฒนาการแนวคิดทฤษฎีร่วมสมัย	17
บทที่ 2	
นิเวศวิทยาชาติพันธุ์	39
บทที่ 3	
แนวคิดเทคโนโลยีนิยมนับกับแนวคิดนิเวศนิยม	57
บทที่ 4	
นิเวศวิทยาการเมือง	81
บทที่ 5	
หลังโครงสร้างนิยมกับการสร้างตัวตนรู้คิดทางสิ่งแวดล้อม	103
บทสรุปส่งท้าย	123
บรรณานุกรม	133
ภาคผนวก	143

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1	ภาพวาดชื่อ “พระเจ้าในฐานะสถาปนิกผู้สร้างโลก”	5
ภาพที่ 2	ฟรันซ์ โบแอส (Franz Boas)	12
ภาพที่ 3	จูเลียน สจีวิตขณะถ่ายรูปร่วมกับหัวหน้าเผ่าแคร์ริเออร์	23
ภาพที่ 4	โมเดลแสดงสายวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมกับสายวิวัฒนาการ เฉพาะหลายสาย	25
ภาพที่ 5	มาร์วิน แฮร์ริส	29
ภาพที่ 6	แสดงไร่ฝิ่นบริเวณชายแดนไทย-ลาว	51
ภาพที่ 7	ความหลากหลายของพันธุ์พืชในแปลงไร่ฝิ่น	51
ภาพที่ 8	การผสมความรู้พื้นบ้านกับระบบเกษตรสมัยใหม่ของชุมชนมัง ชายแดนไทย-ลาว	53
ภาพที่ 9	รูปกรวยแห่งความอุดมสมบูรณ์ สัญลักษณ์ของกลุ่มโคบูโคเปีย หรือนิเวศวิทยาแนวต้น	63
ภาพที่ 10	สัญลักษณ์เทพีแห่งพิภพของกลุ่มนิเวศนิยมหรือนิเวศวิทยาเชิงลึก	69
ภาพที่ 11	แสดงสิทธิทับซ้อนประเภทต่างๆ ในการจัดการและใช้ทรัพยากรธรรมชาติ	77
ภาพที่ 12	แสดงสิทธิส่วนรวมรับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระดับชุมชน/ เครือข่ายลุ่มน้ำ	78
ภาพที่ 13	แสดงตัวอย่างขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม	92
ภาพที่ 14	มิเชล พูโกต์	109
ภาพที่ 15	แสดงการนำความรู้ไปใช้แก้ปัญหาความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมของชุมชน	128
ภาพที่ 16	แผนที่การใช้ที่ดินของชุมชนที่ใช้อ้างสิทธิเหนือที่ดินและทรัพยากรของชุมชน	129
ภาพที่ 17	หนังสือประวัติศาสตร์ชุมชนที่ใช้อ้างอิงวิถีชีวิตและความรู้ท้องถิ่น	130

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1	เปรียบเทียบแนวคิดการพัฒนาระหว่างกลุ่มเทคโนโลยีนิคมกับกลุ่มนิเวศวิทยาเชิงลึก	71
ตารางที่ 2	คำนิยาม คำอธิบายและเป้าหมายของแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง	87

CSB&A

บทนำ
ความสัมพันธ์ระหว่างสังคม
วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

ECOLOGICAL ANTHROPOLOGY
: Concepts, Development, and Debates

ไฟท์สบกนำ

- จุดเปลี่ยนแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสังคมวัฒนธรรมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นหลังคริสต์ศตวรรษที่ 15 เมื่อนักวิทยาศาสตร์เริ่มสงสัยความเชื่อดั้งเดิมตามกรีกและอารยธรรมคริสต์ศาสนาโบราณที่ว่าโลกคือศูนย์กลางของจักรวาลและพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและสิ่งมีชีวิตขึ้นมาอย่างสมบูรณ์
- ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการเริ่มเข้มข้นขึ้นเมื่อมนุษย์เปลี่ยนมุมมองตัวเองในความสัมพันธ์กับธรรมชาติ มนุษย์เชื่อว่าตนเองเป็นสัตว์มีเหตุผล (Reason) มีสติปัญญา รู้คิด จึงใช้ความรู้วิทยาศาสตร์ค้นหากฎเกณฑ์สากลแห่งธรรมชาติ และเชื่อว่าสามารถนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์และสามารถเอาชนะอุปสรรคจากธรรมชาติอันป่าเถื่อนเพื่อเป้าหมายพัฒนาความก้าวหน้าในชีวิตมนุษย์
- ปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 นักสังคมศาสตร์นำแนวคิดทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการอธิบายสังคมวัฒนธรรมมนุษย์ในความสัมพันธ์กับธรรมชาติระบบนิเวศ 2 แนวทางหลัก

- แนวทางแรก สิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ มองว่ามนุษย์เป็นผลผลิตของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ปรับทฤษฎีวิวัฒนาการของชาร์ล ดาร์วิน อธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่สถานะที่ก้าวหน้า มีทั้งนักภูมิศาสตร์มนุษย์ นักภูมิศาสตร์พฤติกรรม และนักมานุษยวิทยาในสายวิวัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรมนิยม แนวคิดนี้ลดความนิยมลงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เพราะถูกวิพากษ์ว่า อธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมวัฒนธรรมในเชิงสับสนพันธุเหตุปัจจัยและผลและค้นหากฎธรรมชาติเพื่อสร้างข้อสรุปสากลมากเกินไป
- แนวทางที่สอง ทฤษฎีความเป็นไปได้ เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมวัฒนธรรมแต่ละแห่งในโลกไม่ได้มีลักษณะสากล แต่กลับมีแบบแผนบางประการทางวัฒนธรรมที่มาจาก “ลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์” ของสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ และจึงแสดง “ลักษณะสัมพัทธนิยมทางวัฒนธรรม” (Cultural Relativism) มากกว่าจะสร้างข้อสรุปกฎสากลว่าด้วยวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม ที่สำคัญ ปัจจัยด้านธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นเพียงเงื่อนไขหนึ่งเท่านั้นที่ทำให้สังคมวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นเหมือนหรือแตกต่างกัน

บทนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับวัฒนธรรมมนุษย์ (Nature and culture) เกิดขึ้นมายาวนานนับตั้งแต่อดีต จากนั้นพัฒนาการด้านมุมมองแนวคิดในการศึกษาทำความเข้าใจธรรมชาติกับสังคมวัฒนธรรมมนุษย์ก็ปรับเปลี่ยนเรื่อยมา ก่อเกิดความรู้ในสังคมตะวันตกทั้งสายวิทยาศาสตร์กายภาพและชีวภาพ วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสายสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ เพื่อทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างกว้างขวาง

หากย้อนกลับไปในอดีต จะพบว่า นักปราชญ์ในโลกตะวันตกสนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคมวัฒนธรรมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมายาวนาน เช่น เพลโตและอริสโตเติลก็เขียนถึงความสัมพันธ์เหล่านี้เอาไว้ตั้งแต่ยุคก่อนคริสตวรรษที่ 350 เพลโตเคยอธิบายคำถามเกี่ยวกับธรรมชาติ (Nature) กับการเลี้ยงดู (Nurture) มนุษย์ที่ก่อกำเนิดความรู้ในสังคมวัฒนธรรมมนุษย์ขึ้นมา เพลโตเชื่อว่า พฤติกรรมมนุษย์เชื่อมโยงกับความรู้เป็นปัจจัยทางธรรมชาติที่มีมาแต่กำเนิด แม้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอาจไม่ได้สอนอะไรใหม่ให้แก่มนุษย์ แต่จุดประสงค์ของธรรมชาติก็เตือนมนุษย์อยู่เสมอถึงข้อมูลที่มีอยู่แล้วในโลก (Cowie, 1999) ขณะที่อริสโตเติลมองธรรมชาติแบบสารัตถะ (Essence) ที่ดำรงอยู่ในตัวมันเองหรือเป็นบ่อเกิดการเคลื่อนไหวของวัตถุโดยธรรมชาติ เช่น สสารที่มีการเปลี่ยนแปลง การเติบโตเป็นภาวะมีอยู่โดยไม่ทราบสาเหตุ ไม่ว่าจะ ภาวะแฝง (Potentiality) หรือ ภาวะจริงแท้ (Actuality) สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับความรู้และสังคมวัฒนธรรม พฤติกรรมมนุษย์นั้น โดยหลักการแล้ว อริสโตเติลสนับสนุนความคิดที่ว่ามนุษย์เกิดมาบนโลกด้วยลักษณะ “กระดานชนวนอันว่างเปล่า” (Blank slate) ที่พฤติกรรมความคิดของมนุษย์รอการถูกเติมเต็มด้วยประสบการณ์ใหม่เสมอ (Ashcraft, 1998) ดังนั้น มนุษย์จึงไม่ได้เกิดมาพร้อมกับความรู้ในตัวเอง แต่ต้องแสวงหาความรู้ผ่านประสบการณ์ (โปรดดูงานของอริสโตเติลใน *De Anima/on the soul*) ในรูปแบบของ *Tabula rasa* หรือทฤษฎีการแสวงหาความรู้ (*Epistemological theory*)

ทั้งหมดนี้ แม้จะชี้ให้เห็นข้อถกเถียงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ ความรู้ที่ก่อเกิดสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ แต่ความคิดของอริสโตเติลก็ยังเชื่อว่า ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมยังเป็นปัจจัยสำคัญต่อพฤติกรรมมนุษย์ และมองว่าโลกและจักรวาลมีระบบคล้ายนาฬิกา (Clock-like system) ที่ประกอบด้วยส่วนต่างๆ เกี่ยวโยงกัน แม้ว่าส่วนต่างๆ เหล่านั้นเป็นคนละเผ่าพันธุ์และถูกผลักดันด้วยเหตุปัจจัยแตกต่างกัน แต่โลกก็เป็นกลไกคล้ายกลไกนาฬิกาอันสมบูรณ์ที่ขึ้นอยู่กับกฎธรรมชาติ รอคอยให้มนุษย์ค้นหาคาดคะเนได้ แนวคิดของอริสโตเติลข้างต้นจึงเป็นที่มาให้แก่แนวคิดประจักษ์นิยม (Empiricism) จุดเริ่มต้นของวิธีวิทยาแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์เพื่อคาดคะเนธรรมชาติที่เริ่มในหน้าประวัติศาสตร์วิชาการของสังคมตะวันตก

ภาพที่ 1 ภาพวาดชื่อ “พระเจ้าในฐานะสถาปนิกผู้สร้างโลก” (God as architect of the world) ถูกวาดประกอบในพระคัมภีร์ไบเบิลศาสนาคริสต์ในยุคกลางของยุโรป ตามความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า พระเจ้าสร้างโลกและจักรวาลโดยใช้เข็มทิศ การวาดวงกลมที่สมบูรณ์แบบนี้สะท้อนดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และรูปลักษณะของโลกให้สมบูรณ์แบบตามหลักการเรขาคณิตที่พระเจ้าสร้าง ซึ่งแนวคิดนี้ก็ได้รับอิทธิพลมาจากเรขาคณิตยุคกรีกโบราณด้วย

แหล่งภาพ Cristian Ungureanu. 2016. “Musique des spheres [La geometrie secrete de la peinture europeenne]”, Artes, lasi, Available from: https://www.researchgate.net/figure/R-God-as-Geometer-R-le-premier-redoublement-des-cercles-de-l-aureole-et-de-l-univers_fig21_308344807. (เข้าถึงเมื่อ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2564)

จุดเปลี่ยนแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างสังคมวัฒนธรรมและชาติสิ่งแวดลอมปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา ภายหลังกยุคกลางของสังคมตะวันตก นักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์เริ่มสงสัยความเชื่อดั้งเดิมของคนยุคกรีกโบราณและอารยธรรมคริสต์ศาสนาที่ว่าโลก คือ ศูนย์กลางของจักรวาลและพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก และสิ่งมีชีวิตในโลกขึ้นมาอย่างสมบูรณ์ในตัวเองนับตั้งแต่วันสร้างโลก (ภาพที่ 1) การท้าทายแรกๆ ของนิโคลัส โคเปอร์นิคัส (Nicholaus Copernicus) กลายเป็นจุดเริ่มต้นการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ (Age of Scientific Revolution) ด้วยการพิสูจน์ข้อสงสัยข้างต้น เขาค้นพบความรู้ทางดาราศาสตร์ ทฤษฎีระบบสุริยจักรวาลที่ว่า

ดวงอาทิตย์ คือ ศูนย์กลางของระบบสุริยะ ขณะที่โลกและดาวเคราะห์ดวงอื่นล้วนโคจรรอบดวงอาทิตย์ จากนั้น ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) เริ่มเข้มข้นมากขึ้นเมื่อนักวิทยาศาสตร์ตะวันตกเริ่มสนใจศึกษาเรื่องราวธรรมชาติ มุ่งเป้าไปที่การค้นหากฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติโดยที่วิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์สำคัญ ทำการค้นคว้าทดลองแสวงหาความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ โลก และจักรวาล ทำให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เฟื่องฟูกว้างขวาง มีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่อย่างต่อเนื่อง จนทำให้ชาติตะวันตกสามารถพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีจนกลายเป็นพื้นฐานให้แก่ “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” (Industrial Revolution) ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 หลายประเทศในยุโรปพัฒนาความเจริญก้าวหน้าด้านการผลิตและกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมชั้นนำของโลกในเวลาต่อมา

บริบทดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดจุดเปลี่ยนเชิงแนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์และธรรมชาติอย่างเด่นชัด เพราะนอกจากจะทำให้วิถีคิดเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์และสังคมวัฒนธรรมหลุดพ้นออกจากอิทธิพลครอบงำของคริสตจักรแล้ว ที่สำคัญ คือ มนุษย์มองตัวเองว่าเป็นผู้ที่มีเหตุผล (Reason) และสติปัญญาความคิด สามารถแสวงหาความรู้ต่อไปได้อย่างไม่มีวันสิ้นสุด มนุษย์มองตัวเองในความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่เริ่มเชื่อมั่นในภูมิปัญญาและความสามารถของตนในการใช้ความรู้เอาชนะอุปสรรคจากธรรมชาติให้ได้ เพื่อเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ และพัฒนาโลกให้ก้าวหน้า (Progress) ไปอย่างไม่หยุดยั้ง

ในยุคก่อนปฏิวัติวิทยาศาสตร์ นักปรัชญาและนักวิชาการให้คำนิยามการจำแนกแยกแยะสรรพสิ่งในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติบนโลก โดยใช้คำว่า “ธรรมชาติ” (Nature) มากกว่าจะใช้คำอื่น เช่น สิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศที่เราได้ยินคุ้นหูในปัจจุบัน จนกระทั่งกลางศตวรรษที่ 19 คำว่า “ธรรมชาติ” เริ่มถูกแทนที่ด้วยคำว่า “นิเวศวิทยา” (Ecology) ขึ้นครั้งแรก เมื่อวิทยาศาสตร์ชีวภาพ หรือชีววิทยา (Biology) มีความก้าวหน้ามากขึ้น **เอิร์นสต์ แฮคเคิล (Ernst Haeckel: 1834-1919)** นักชีววิทยาชาวเยอรมัน คิดค้นคำนี้เพื่อหมายถึงการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต (Organism) กับสิ่งแวดล้อม (Environment) ที่เป็นองค์ประกอบของโลกธรรมชาติ (Natural world) หรือวิถีทางที่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ที่มีทั้งประโยชน์และมีขีดจำกัดกับสัตว์และพืชอื่นๆ รวมทั้งกับสิ่งไม่มีชีวิตด้วย ดังนั้น เมื่อเราใช้คำว่า นิเวศวิทยา จึงมักหมายถึงการศึกษาทางชีววิทยา ที่มองว่ามนุษย์เป็นเพียงหนึ่งในองค์ประกอบทางชีวภาพของระบบนิเวศ และ/หรือเป็นส่วนหนึ่งของการไหลของพลังงาน สสาร ผ่านไปยังระบบชีวภาพที่ใหญ่กว่า หรือไม่ก็สนใจเรื่องความหลากหลายในเชิงอินทรีย์ภาพ พันธุกรรมของมนุษย์ในการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น

แฮคเคิลและแนวคิดนิเวศวิทยาเป็นการต่อยอดความคิดมาจากนักวิชาการคนสำคัญของโลก คือ ชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) เขียนหนังสือเรื่อง *On the origin of species* (1859, 1872) อธิบายว่า สิ่งมีชีวิตและมนุษย์ไม่ได้ถูกสร้างโดยพระเจ้าตามความเชื่อเดิม แต่มนุษย์พัฒนามาจากสิ่งมีชีวิตอื่นและถือเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เขานำเสนอแนวคิด “ข่ายใยชีวิต” (Web of life) อธิบายความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมในแง่พัฒนาการการเกิดขึ้นและปรับตัวของประชากรสิ่งมีชีวิตในแต่ละยุคสมัย ซึ่งเป็นผลมาจาก “กระบวนการคัดสรรทางธรรมชาติ” (Natural selection) เขายกตัวอย่างหมู่เกาะกาลาปากอส (Galápagos Islands) ทางตะวันตกของเอกวาดอร์ ที่จุดประกายความคิด “ทฤษฎีวิวัฒนาการ” (Evolutionary theory) ลักษณะธรรมชาติที่หลากหลายแต่มีลักษณะเฉพาะ เริ่มต้นจากการสังเกตนกฟินช์ (Galápagos finches) ที่มีจงอยปากแตกต่างกันไปในแต่ละเกาะต่างๆ ที่มีธรรมชาติแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ชาร์ล ดาร์วินสันนิษฐานเบื้องต้นว่าไม่น่าจะใช่เรื่องบังเอิญ แต่อาจเป็นการปรับตัวให้เข้ากับอาหารที่มีอยู่ในแต่ละเกาะ เช่น เมล็ดพืชตะบองเพชร แมลง จากนั้น เขานำเสนอหลักฐานความหลากหลายของพืชพันธุ์สิ่งมีชีวิตชนิดอื่นที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงแตกต่างจากบรรพบุรุษผ่านรูปแบบของการวิวัฒนาการ (Evolution) ทั้งหมดนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่าการคัดสรรทางธรรมชาติเป็นหลักการและเงื่อนไขสำคัญของสิ่งมีชีวิตในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด (Struggle for survival) สัตว์ที่อยู่รอดได้เป็นเพราะการปรับตัวตามธรรมชาติ และสามารถยังชีพโดยมีความสัมพันธ์กับสัตว์ชนิดอื่นและสภาพแวดล้อม

ชาร์ล ดาร์วิน กลายเป็นแม่แบบอธิบายทฤษฎีวิวัฒนาการว่าด้วยกระบวนการเปลี่ยนแปลงหรือคลี่คลายไปสู่สถานะที่ดีหรือเจริญก้าวหน้าขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงทาง “ชีววิทยา” จากสิ่งที่เรียบง่ายสู่สิ่งมีชีวิตที่ซับซ้อนขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไป ใช้เวลานานผ่านกระบวนการคัดเลือกทางธรรมชาติ การดิ้นรนต่อสู้เพื่ออยู่รอดของสิ่งมีชีวิตเหล่านี้จะอาศัยการปรับตัว (Adaptation) กับธรรมชาติสภาพแวดล้อม ซึ่งกลุ่มที่ปรับตัวได้เหมาะสมกับธรรมชาติจะมีชีวิตอยู่รอด ขณะที่สิ่งมีชีวิตที่ปรับตัวไม่ได้ก็จะสูญพันธุ์ไปในที่สุด

อย่างไรก็ดี ช่วงปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา การปฏิวัติวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรมในยุโรปตลอดจนการขยายตัวของประชากรเกิดขึ้นรวดเร็ว มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมากเพื่อตอบสนองความต้องการด้านการผลิตและประชากร บริบทเช่นนี้ มีนักวิชาการเริ่มให้ความสนใจกับประเด็นอื่น เช่น ภัยระยะภัยจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป (Resource overuse) หรือกลุ่มวิชาการที่อธิบายการพังทลายของภูมิทัศน์ธรรมชาติที่เชื่อว่าเป็นผลมาจากมนุษย์ตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำมาใช้เป็นวัตถุดิบด้านการผลิตอุตสาหกรรม หรือการเลี้ยงปศุสัตว์จำนวนมากเกินไปจน

ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ แหล่งอาหารธรรมชาติมีไม่เพียงพอ (Overgrazing) รวมไปถึงกลุ่มงานของ ภูมิศาสตร์กายภาพที่มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่ถูก ดัดแปลงโดยน้ำมือมนุษย์ ส่งผลให้เกิดหายนะภัยทางนิเวศวิทยาธรรมชาติ เช่น งานของจอร์จ เพอร์กินส์ มาร์ช (George P. Marsh) (ค.ศ. 1801-1882) เรื่อง [Man and Nature, or physical geography as modified by Human action](#)

ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์กับมุมมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้กลายเป็นต้นแบบให้กับนักสังคมศาสตร์ช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 โดยนำ แนวคิดมาปรับใช้อธิบายสังคมวัฒนธรรมมนุษย์ในความสัมพันธ์กับระบบนิเวศธรรมชาติด้วย ดังจะ กล่าวในหัวข้อต่อไป

พัฒนาการแนวทางการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมในทางสังคมศาสตร์

ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 นักสังคมศาสตร์ได้นำแนวคิดทฤษฎี ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการอธิบายสังคมวัฒนธรรมมนุษย์ในความสัมพันธ์กับระบบนิเวศธรรมชาติ เช่น นักมานุษยวิทยาในยุโรปและสหรัฐอเมริกา นำแนวทางนิเวศวิทยาประยุกต์ใช้ทำความเข้าใจ สังคมกลุ่มชนเก็บของป่าล่าสัตว์ สังคมเลี้ยงสัตว์เร่ร่อน สังคมเกษตร เพื่ออธิบายว่า ธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนอย่างไร ในช่วงต้น พบว่า การอธิบายแนวคิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม แบ่งออกเป็น 2 แนวทางที่ถกเถียงคู่ตรงกันข้าม

แนวทางแรก สิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ (Environmental determinism) แนวคิดนี้มองว่ามนุษย์เป็นผลผลิตของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งแวดล้อมทางกายภาพเป็น ตัวกำหนด (Physical, climatic, geographical determinism) ทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ไม่ว่าจะ การเกิดขึ้นของสังคมวัฒนธรรมสถาบันโครงสร้างสังคมของมนุษย์ต่างเป็นผลมาจากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่อาศัยอยู่ โดยเฉพาะสภาพภูมิอากาศที่ทำให้แต่ละสังคมวัฒนธรรมมีแบบแผนการใช้ ชีวิตแตกต่างกัน

อันที่จริงแนวคิดนี้มีรากดั้งเดิมมาจากสตราโบ (Strabo) เพลโต (Plato) และอริสโตเติล (Aristotle) ที่อธิบายว่าทำไมชาวกรีกในช่วงเริ่มแรกถึงสามารถพัฒนาตัวเองได้ดีกว่าสังคมอื่นในเขต ภูมิอากาศร้อนและหนาวกว่า เช่น อริสโตเติลอธิบายด้วยการจำแนกแยกแยะสภาพภูมิอากาศ เพื่อ ชี้ว่าทำไมคนจึงมีข้อจำกัดในการตั้งรกรากในแต่ละพื้นที่ในโลก หรืองานของ อัล จาฮิซ (Al-Jahiz)

(แอฟริกาตะวันออก) อธิบายว่า ปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญทำให้คนเรามีผิวสีต่างกัน ที่เชื่อว่าผิวดำของคนแอฟริกัน ตลอดจนนก สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม แมลง คือ ผลผลิตโดยตรงของหินบะซอลต์สีดำในเขตช่องแคบอาหรับ (Arabian Peninsula) หรือ อิบน์ ค็อลดูน (Ibn Khaldun) นักสังคมวิทยาชาวอาหรับ (ค.ศ. 1332-1406) อธิบายประวัติศาสตร์โลก ซึ่งเห็นว่าผิวหนังของมนุษย์มีสีดำเพราะสภาพอากาศร้อนของภูมิภาคแอฟริกาใต้สะฮารา (Sub-Saharan Africa) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นป่าที่บริเวณลุ่มน้ำคองโก และบางส่วนเป็นทะเลทราย เช่น ทะเลทรายคาลาฮารี บางส่วนเป็นกึ่งทะเลทรายและที่ราบสูง เช่น ที่ราบสูงประเทศเอธิโอเปีย

แนวคิดนี้ถูกใช้อธิบายมากขึ้นช่วงปลายศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 ในงานสายภูมิศาสตร์มนุษย์ (Human Geography) เช่น ฟรีดริช รัทเซล (Friedrich Ratzel) (ค.ศ. 1844 –1904) ชาวเยอรมัน วิเคราะห์เรื่องรัฐเชื่อมโยงมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (อ้างใน Mitchell, 2000) โดยปรับแนวคิดของ ชาร์ล ดาร์วิน เรื่องชีววิทยาวิวัฒนาการ (Evolutionary biology) และผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมวัฒนธรรมและชีวิตมนุษย์บนวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม (Cultural evolution) มาใช้อธิบาย ต่อมาแนวคิดนี้ได้รับการยอมรับมากขึ้นในสหรัฐอเมริกาช่วงต้นศตวรรษที่ 20 เมื่อเอลเลน เซอร์ซิลล์ เซมเพิล (Ellen Churchill Semple) และเอลสเวิร์ธ ฮันทิงตัน (Ellsworth Huntington) ลูกศิษย์ของฟรีดริช รัทเซล นำแนวคิดดังกล่าวมาใช้อธิบายพัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ ที่สามารถพยากรณ์ได้บนพื้นฐานของระยะทางเส้นศูนย์สูตร เช่น สภาพภูมิอากาศปานกลาง ไม้หนาว ไม้ร้อนมากกับช่วงฤดูกลางที่ไม่ยาวนานเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความสำเร็จ มีการเติบโตและมีประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ขณะที่สภาวะผ่อนคลายนในการทำกิจกรรมต่างๆ ในเขตร้อนขึ้นกลับกลายเป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของคนที่อาศัยอยู่ในแถบร้อนขึ้น

ต้นศตวรรษที่ 20 แนวคิดดังกล่าวเริ่มเชื่อมโยงกับ “พฤติกรรมศาสตร์” ในสายจิตวิทยา จนกลายเป็นพื้นฐานให้แก่แนวคิด “ภูมิศาสตร์พฤติกรรม” (Behavioral Geography) อธิบายว่าพฤติกรรมของมนุษย์เป็นผลมาจากการที่สิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดหรือเป็นแรงกระตุ้นให้ปฏิบัติเช่นนั้น เช่น การให้ภาพชาวจาไมก้าว่ามีทัศนคติที่ผ่อนคลายสบายเอนหลังและขี้เกียจ ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะสภาพภูมิอากาศแบบร้อนชื้น (Tropical climate) ทำให้คนจามก้ามมีพฤติกรรมการใช้ชีวิตเช่นนั้น ขณะที่ชาวคัช เนเธอร์แลนด์กลับมีพฤติกรรมการทำงานหนักมากกว่าในเชิงเปรียบเทียบ เพราะสภาพภูมิอากาศที่แปรเปลี่ยนบ่อยครั้ง ส่งผลให้ชาวคัชต้องกระตือรือร้นตลอดเวลา หรือตัวอย่างที่ว่าพื้นที่ในเขตร้อนชื้นจะพัฒนาได้น้อยกว่าบริเวณเขตละติจูดสูง เพราะว่าอากาศอบอุ่นอย่างต่อเนื่องทำให้ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย จึงไม่ต้องทำงานหนัก หรือตัวอย่างประเทศที่เป็นเกาะจะมีลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมแบบเดียว เพราะการแยกตัวของแผ่นดินออกจากสังคมภาคพื้นทวีป

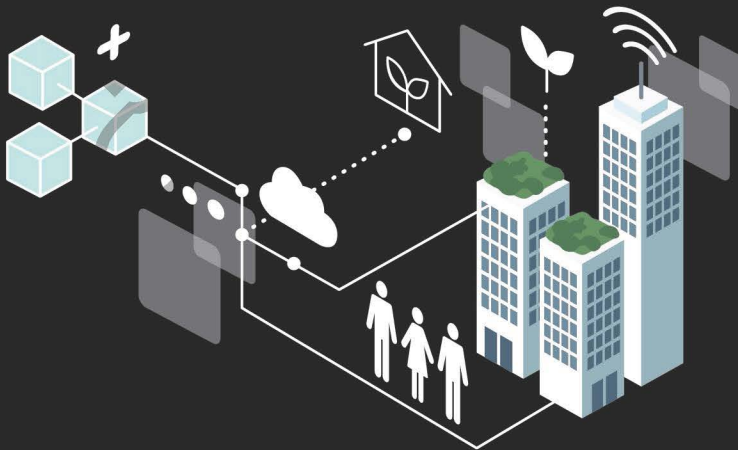
ส่วนในทางมานุษยวิทยา นักมานุษยวิทยาสาย “วิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมนิยม” (Social/Cultural Evolutionism) นำแนวคิดของชาร์ล ดาร์วินมาเป็นแม่แบบพัฒนาความรู้ทางสังคมศาสตร์ในช่วงเวลานี้ด้วย เช่น เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) (ค.ศ. 1820-1903) ลิวอิส เฮนรี มอร์แกน (Lewis Henry Morgan) (ค.ศ. 1818-1881) เอ็ดเวิร์ด ไทเลอร์ (Edward Tylor) (ค.ศ. 1832-1917) และเจมส์ เฟรเซอร์ (James Frazer) (ค.ศ. 1854-1941) โดยมีสมมติฐานว่าสังคมวัฒนธรรมภายใต้ปัจจัยทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่ ส่งผลให้สังคมวัฒนธรรมมีวิวัฒนาการเป็นลำดับขั้น จากสังคมเรียบง่ายไม่ซับซ้อนไร้อารยะไปสู่สังคมวัฒนธรรมที่ก้าวหน้าขึ้นเรื่อยๆ เป็นลำดับขั้น เช่น จากระบบเครือญาติจัดกลุ่มในสังคมชนเผ่าพัฒนาไปสู่สังคมเกษตรกรรมสังคมอุตสาหกรรมที่เจริญก้าวหน้าตามลำดับ

แนวคิดนี้เริ่มลดความสำคัญลงช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 (ค.ศ. 1920 เป็นต้นมา) เพราะถูกวิพากษ์ว่า เป็นการอธิบายเชิงสหสัมพันธ์เหตุปัจจัยและผล (Casual correlation) พยายามค้นหา “กฎธรรมชาติ” (Natural Law) และสร้างข้อสรุปที่เป็นสากลมากเกินไป เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมวัฒนธรรมอื่นที่เหมือนกันทุกสังคมบนโลก ทั้งนี้ การอธิบายดังกล่าวมีข้อจำกัดมาก เช่น คำถามที่ว่า ทำไมคนพื้นถิ่นดั้งเดิมของเกาะทัสมาเนียซึ่งมีพื้นที่ติดกับออสเตรเลียและต่างอาศัยอยู่บนเกาะเหมือนกับชาวอังกฤษจึงไม่สามารถสร้างเรือขึ้นมาได้เหมือนกับชาวอังกฤษ หรือในอดีตก่อนที่ชาวอาหรับจะนับถือศาสนาพระมุฮัมมัด คนอาหรับเคยนับถือภูตผีปีศาจมาก่อนทั้งๆ ที่ก็ยังอยู่อาศัยในทะเลทรายอันกว้างใหญ่ที่เต็มไปด้วยหินเตี้ยๆ เปื่อยเน่า นับถือศาสนามุฮัมมัด พระเจ้าองค์เดียวแทนทั้งๆ ที่สภาพอากาศยังเหมือนเดิม แนวคิดนี้จึงเริ่มมีข้อจำกัดในการอธิบายกลุ่มคนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมภูมิอากาศเดียวกัน แต่กลับมีแบบแผนสังคมวัฒนธรรมต่างกัน ดังนั้น จึงเกิดข้อโต้แย้งที่ว่ามีความแตกต่างหลากหลายด้านพฤติกรรมมนุษย์ในบริเวณที่มนุษย์อาศัยอยู่ในสภาพภูมิอากาศ-ภูมิศาสตร์เหมือนหรือใกล้เคียงกัน จึงไม่อาจสรุปได้ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ได้เป็นสากลเหมือนกันหมดเสมอไป

ที่สำคัญ ผลลัพธ์ที่ตามมาจากแนวคิดดังกล่าวยังมีนัยในการสร้าง “อคติทางเชื้อชาติ” (Racism) และสร้างคำอธิบายแบบจักรวรรดินิยม (Imperialism) ด้วย **คาร์ล ซอเออร์ (Carl Sauer)** วิเคราะห์ว่าแนวคิดนี้นำไปสู่การสร้างข้อสรุปที่ “ด่วนสรุป” ไปก่อนเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมของทีหนึ่งๆ โดยไม่เปิดให้เห็นผลด้านอื่นที่ควรเก็บข้อมูลสังเกตการณ์โดยตรงและไม่เปิดให้งานวิจัยด้านอื่นเข้าไปผนวกทำความเข้าใจ ข้อวิพากษ์ดังกล่าวทำให้แนวคิดนี้เสื่อมความนิยมลงในที่สุด (อ้างใน Briney, 2017)

หนังสือเล่มนี้รวบรวมชุดความรู้มานุษยวิทยานิเวศที่ถือเป็นสาขาย่อยในศาสตร์ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จุดประสงค์หลักเพื่อนำเสนอพัฒนาการแนวคิด ข้อถกเถียงและการเคลื่อนไหวต่อยอดความรู้ในการศึกษาประเด็นปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

แม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะเริ่มจากชุดความรู้ของนักมานุษยวิทยา แต่ผู้เขียนได้ขยายความหมายมานุษยวิทยานิเวศให้กว้างขึ้นซึ่งหมายรวมถึงผลงานของนักมานุษยวิทยาและนักสังคมศาสตร์ในยุคหลังที่ไม่ยึดติดกับศาสตร์ใดเฉพาะ แต่กลับผสมผสานกรอบคิดวิธีวิทยา วิธีการศึกษาแบบสหศาสตร์และ/หรือข้ามศาสตร์มากขึ้นเพื่อทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ของสังคมวัฒนธรรมมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในบริบทสถานการณ์ใหม่อันซับซ้อน และคาดหวังจะใช้ความรู้ทางวิชาการแสวงหาทางออกร่วมกันต่อประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมใหม่ๆ ในศตวรรษที่ 21

CHIANG MAI
UNIVERSITY PRESS

ISBN (e-Book) : 978-616-398-600-9

